HAMPAATON ESITYS LAPSEN HUOLLOSTA EI AUTA VAIKEISIIN TAPAUKSIIN

Lainuudistushanke lähti liikkeelle väitöskirjastani; tarkemmin sen ensimmäisestä artikkelista vuodelta 2007. Lapsen vieraannuttamista ja huoltoriitaa käyvien vanhempien mielenterveyshäiriöitä koskevan väitöskirjani pääteema ovat katkerat huoltoriidat, ja kuinka niitä voitaisiin lyhentää. Vuoden 2007 artikkelin sivulla 89 totean:

”*Olen pitkään ollut sitä mieltä, että oikeusjärjestyksemme toimii lapsiasioissa kohtuullisesti niin kauan, kuin kyse on suhteellisen normaaleista ja järkevistä vanhemmista, jotka kykenevät sopimaan lastensa huollosta tai jotka ymmärtävät lopettaa prosessit ajoissa. Sen sijaan katkerissa riidoissa oikeusjärjestys on kyvytön ja aiheuttaa huomattavaa lisäkärsimystä, koska näitä juttuja ei kyetä ratkaisemaan nykyään käytettävillä keinoilla.”*

Ongelmana lakiesityksessä on, että se ei edelleenkään sisällä keinoja, joilla saataisiin aikaan lapsen edun mukaiset ratkaisut vaikeissa tapauksissa, eikä ehdotuksia mekanismeista, joilla pitkittyneet oikeudenkäyntikierteet kyettäisiin katkaisemaan. Se ei myöskään ennaltaehkäise nuorten syrjäytymistä. Sen sijaan normaaleille, järkeville vanhemmille on tarjolla entistä parempia keinoja järjestää lastensa asiat mm. vuoroviikkoasumisella.

Väitöskirjassa ehdottamani tärkein keino katkerien pitkittyvien huoltokiistojen lopettamiseksi on riitaa aiheuttavan osapuolen tunnistaminen ja erilaisten sanktioiden kohdistaminen nimenomaan tähän osapuoleen. Toisin kuin kuvitellaan, huoltokiistat ovat hyvin harvoin, jos koskaan tasapuolisia riitoja; sen sijaan valtaosan kiistoista aiheuttaa vieraannuttava vanhempi. Olisi siten erittäin tärkeää kyetä tunnistamaan vieraannuttava käytös, mitä ei nykyisillä, eikä myöskään lakiesityksen keinoilla pystytä tekemään ao. henkilöiden manipulatiivisuuden vuoksi.

Lakiesityksestä välittyy luulo, että vieraannuttamista voitaisiin ehkäistä korostamalla lakitekstissä vanhempien vastuuta lapsen suhteiden ylläpidosta läheisiin henkilöihin. Kokemukseni ja alan kirjallisuuden perusteella pelkkä lain kirjain ei estä vieraannuttamista, koska vieraannuttajat eivät noudata lakia, tuomioistuimen päätöksiä eivätkä sopimuksia. Vain pakkokeinot auttavat, eikä niitä ole lakiesitykseen sisällytetty juuri lainkaan. Pakkokeinojen puute on varsinkin se tekijä, jonka pohjalta voin varmuudella todeta, että tämä laki ei tule estämään vieraannuttamista, eikä lyhentämään oikeudenkäyntejä.

Vieraannuttamisen estämiseksi ja kiistojen lyhentämiseksi tulisi 1) lakitekstiin kirjata vieraannuttamisen määritelmä, 2) lapsia alkaa haastatella sen tutkimiseksi, ovatko he vieraannutettuja, 3) järjestää lapsia haastatteleville sosiaalityöntekijöille lisäkoulutusta Suomen kansainvälisten velvoitteiden täyttämiseksi ja lasten kehitystä ja psykologiaa koskevien aukkojen paikkaamiseksi heidän koulutuksessaan, 4) järjestää myös tuomareille ja voudeille lisäkoulutusta vieraannuttamisen tunnistamiseksi ja uusien ratkaisuperiaatteiden juurruttamiseksi, ja 5) määrätä laissa useista tehokkaista sanktioista vieraannuttajien ja muiden riidan aiheuttajien oikeuksien rajoittamiseksi. Muita riidan aiheuttajia ovat henkisesti ja/tai fyysisesti väkivaltaiset vanhemmat.

Vieraannuttamisen määritelmän kirjaaminen lakiin ei ole kovin vaikeaa. Vieraannuttamisessa on kyse lääketieteellisestä de facto –diagnoosista. Koska vieraannuttamisen sisältö on riittävän tarkasti alan laajasta kirjallisuudesta luettavissa, lain määritelmä voi olla lyhyt ja yleisluontoinen, esimerkiksi ”vanhempi saa lapsen ilman järkevää syytä karttamaan toista vanhempaa”. ”Ilman järkevää syytä” tuo määritelmään objektiivisen elementin, esim. pahoinpitelyväite voidaan osoittaa vääräksi. Lain perusteluissa kuvailtaisiin sitten tarkemmin alan kirjallisuuden perusteella ne olosuhteet ja tavat, joilla lapsia voidaan vieraannuttaa. Tällaista lainsäädäntötekniikkaa ei pidetä kovin hyvänä, mutta se on ainoa mahdollinen tämänkaltaisissa tapauksissa. Kyse on lääketieteellistä taudinkuvaa vastaavasta määritelmästä; eihän lakiin kirjoiteta muidenkaan lääketieteellisten/ psykiatristen tilojen määritelmiä, vain häiriön nimi riittää.

Tavat, joilla lapsia kuultaisiin sosiaalityöntekijöiden toimesta olosuhdeselvitystä varten jäävät lakiesityksessä epäselviksi. Ilmeisesti tarkoituksena on jatkaa nykyisiä menetelmiä, jotka eivät täytä Lasten oikeuksien käyttöä koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen mukaisia informed consent – kuulemisen kriteereitä. Samoin kuin esim. leikkaukseen valmistautuvalle potilaalle on kerrottava kaikki eri lääketieteelliset vaihtoehdot ja niiden haitat, niin lapselle tulisi ennen kuulemista kertoa hänen oikeutensa ja kaikki tosiasiat perheen tilanteesta (ks. tarkemmin liitetiedosto, ote AH:n väitöskirjasta). Tämä ei suinkaan aina toteudu, koska vieraannuttajat antavat usein lapselle harhaanjohtavaa tietoa sekä omasta että toisen vanhemman tilanteesta, minkä vuoksi lasta kuullaan vajailla tiedoilla – eikä täysin informoituna, kuten pitäisi.

Euroopan unionin perusoikeusviraston mukaan kaikilla lapsia oikeusprosesseissa kuulevilla ei ole Suomessa riittävää erityiskoulutusta. Kansainvälisten velvoitteiden täyttämiseksi sosiaalityöntekijöitä tulisi kouluttaa havaitsemaan lapsen johdattelu/ vieraannuttaminen ja jotta tämä onnistuisi, kehityspsykologiaa sen havaitsemiseksi, milloin lapsi on johdateltu puhumaan ikätasoa vastaamattomasti. Opettajina toimisivat yliopistosairaaloiden yhteydessä toimivien oikeuspsykiatristen yksi-köiden lasten johdatteluun perehtyneet oikeuspsykologit, koulutuspaikkana nämä yliopistosairaalat.

Sosiaalityöntekijöiden täydennyskoulutus antaisi myös paljon kaivattuja uusia työkaluja kriisiytyneelle lastensuojelulle. Sen ongelma on työtekijöiden uupuminen ja vaikeus saada palkattua kelpoisuusehdot täyttäviä henkilöitä. Uupumisen syy on, paitsi valtavat asiakasmäärät, myös se, että muodollisesti pätevilläkään sosiaalityöntekijöillä ei ole riittävää koulutusta työstä selviytyäkseen; heidän koulutukseensa ei juuri sisälly lasten kehitystä ja lastenpsykiatriaa /-psykologiaa koskevia kursseja. Näitä olisi tietysti lisättävä yliopistojen koulutusohjelmiin, mutta ensiavuksi voitaisiin järjestää em. kurssit.

Ehdottamiani, 5-kohdassa tarkoitettuja pakkokeinoja ja sanktioita: 1) Molemmille vanhemmille lain nojalla pakollinen psykiatrinen arvio, joka paljastaisi katkerissa kiistoissa yleiset persoonallisuushäiriöt. Tällaisia testejä on käytössä monissa maissa, anglosaksisten lisäksi mm. Saksassa ja Islannissa, joista siellä on erittäin hyvät kokemukset. Vanhempien psykiatrinen arvio antaisi uusia työkaluja myös lastensuojelulle. Jos sellainen olisi ollut käytössä aiemmin, Vilja Eerikan tapaus olisi voitu välttää. Muina pakkokeinoina olen ehdottanut 2) viimesijaisesti lapsen asumisen siirtoa vieraannuttajalta toiselle vanhemmalle, 3) sen jälkeisiä valvottuja tapaamisia vieraannuttajalle (manipuloinnin jatkamisen estämiseksi), 4) tapaamisoikeuden täytäntöönpanon tehostamista mm. ulosottomiehen tai poliisin tekemän aktiivisen etsinnän avulla (erityisesti kesälomatapaamisiin, joita usein vältetään kaikin keinoin), 5) maansisäistä Haagin sopimusta, 6) maksuttoman oikeusavun loppumista ensimmäisen tuomioistuinpäätöksen jälkeen, 7) turhan uusintahakemuksen hylkäämistä jo kansliassa, 8) hävinneelle velvollisuutta korvata vastapuolen kulut, 9) täytäntöönpanoasioiden käsittelyä aina perustepäätöksen yhteydessä, joko ennen tai jälkeen perustepäätöksen (ns. hybridiprosessit, joista OM:n pyytämässä lausunnossa liitetiedostossa) ja 10) oikeutta jättää elatusapu maksamatta siltä ajalta kun tapaajaa aiheetta estetään tapaamasta lasta.

Lausunnossani OM:lle ehdotin kaikkiin huoltopäätöksiin liitettävää ennakollista täytäntöönpanolauseketta, jonka avulla voitaisiin kaikista kiistoista jättää kokonaan pois yksi prosessi ja säästää siten huomattavasti yhteiskunnan ja asianosaisten aikaa ja resursseja. Lakiesityksessä tämä tilaisuus on varattu vain sellaisille tapauksille, joissa on epäiltävissä, että asianosainen jättää noudattamatta tapaamisoikeutta – mikä on tarpeeton rajoitus: Ei ole mitään haittaa siitä, että helpompi ja suorempi täytäntöönpano tehdään mahdolliseksi kaikissa tapauksissa.

Isovanhempien tapaamisoikeudesta toivon laajemman kuin mitä se on lakiesityksessä; Tanskan malli vastaa mielestäni parhaiten lapsen etua. Tapaamisoikeuksien lisäksi pitäisi laajentaa sitä

lainkohtaa, joka mahdollistaa isovanhempien ja muiden lapselle läheisten henkilöiden huoltohakemuksen tekemisen. Keskeisimmät kannanotot olen esittänyt tässä viestikentässä, liitetiedostossa oleva lausunto lakivaliokunnalle on tätä tekstiä täydentävä, ja kaksi muuta liitetiedostoa sisältää tärkeää lisäinfoa OM:lle ehdottamastani täytäntöönpanon yhdistämisestä huoltoasioihin (s. 5 alkaen) ja otteen väitöskirjani sivuista 41-44.

Anja Hannuniemi
Oikeustieteen tohtori, varatuomari